

MICHEL FOUCAULT VE PAUL VIRILIO’NUN PERSPEKTİFİNDEN COVID-19 SÜRECİNDE BİYOPOLİTİKA VE TOPLUMSAL KONTROL

Biopolitics and Social Control In The Covid-19 Process Through The Lenses Of Michel Foucault And Paul Virilio

Duygu ATAKUL¹

ÖZ

Bu çalışmada, 18 milyondan fazla insanın ölmüne yol açan Covid-19 pandemisi, Michel Foucault’nun biyopolitika perspektifi çerçevesinde ele alınmaktadır. Paul Virilio’nun teknoloji, hız ve görsel denetim odaklı yaklaşımları ise, devletlerin biyopolitik uygulamalarını nasıl pekiştirdiğini açıklamada tamamlayıcı bir bakış açısı sunmaktadır. Çalışmada, pandemi sürecinde devletlerin biyopolitik kontrol mekanizmalarının, teknoloji ve hızın artışıyla birlikte sosyal hareketliliği ve bireysel özgürlükleri nasıl sınırlandırdığını, bunun sonucunda da bireylerin gerçeklik algısının nasıl dönüştüğü tartışılmaktadır. Türkçe literatürde Foucault’ya kıyasla daha az bilinen teknoloji felsefecisi Paul Virilio’nun bakış açısı, toplumsal kontrol uygulamaları bağlamında Covid-19 örneği üzerinden değerlendirilerek, farklı bir bakış açısı geliştirilmesi ve mevcut tartışmalara katkı sunulması hedeflenmiştir. Ayrıca, bu çalışmayla birlikte özellikle salgın gibi olumsuz koşullar, teknoloji ve hızın ivmelenmesi sayesinde devletlerin etkilerinin artmasına dikkat çekilerek gelecekte yaşanması mümkün olabilecek durumlara ışık tutulması amaçlanmıştır. Sonuç olarak, Foucault’un iktidar analizleri ve kavramları (özellikle dispozitif, panoptikon, yönetimsellik ve güvenlik) ile Virilio’nun teori ve kavramları (dromoloji, enformasyon bombası, telegözetim analizi) aracılığıyla açıklanan bu süreçte, yaşanan gelişmeler, insan hayatı üzerinde olumsuz bir etki bırakarak bireylerin gerçeklik algısının bozulmasına neden olmuştur.

ABSTRACT

In this study, the Covid-19 pandemic, which has caused the deaths of more than 18 million people, is evaluated within the framework of biopolitics. Paul Virilio’s approach, which focuses on technology, speed, and visual surveillance, provides a complementary perspective for explaining how states reinforce biopolitical practices. This study examines how biopolitical control mechanisms, along with the acceleration of technology and speed, restricted individual freedoms and led a transformation in individuals’ perception of reality, increasing social control. The perspective of Paul Virilio, a technology philosopher little-known in Turkish literature compared to Foucault, is evaluated in the context of social control practices through the example of Covid-19, aiming to develop a different viewpoints and contribute to existing discussions. Additionally, this study aims to shed light on the situations that may be possible in the future by drawing attention to the growing influence of governments, especially in adverse conditions such as epidemics, and through the acceleration of technology and information flow. As a result, this process which is analyzed through Foucault’s power analysis and concepts (particularly dispozitif, panopticon, governmentality, security), as well as Virilio’s theory and concepts (dromology, information bomb, tele-surveillance analysis) have had negative effects on human life, leading to a distortion of individuals’ perception of reality.

1. ORCID: 0009-0003-9696-3425

1. Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi (ROR ID: <https://ror.org/044tnw109>), Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Bölümü, atkldyg@gmail.com

ATAKUL, D. (2025). “Michel Foucault Ve Paul Virilio’nun Perspektifinden Covid-19 Sürecinde Biyopolitika ve Toplumsal Kontrol” *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 12, S. 35, s.146-161.
Makale Geliş Tarihi: 8 Şubat 2025 Kabul Tarihi: 9 Mayıs 2025

Bu yeni oluşan algıyla birlikte devletler manipülasyona daha açık hale gelen bireyler üzerinde etkilerini artırmıştır. Bu güçle birlikte, Covid-19 özelinde uygulanan sağlık tedbirleri kapsamında sağlıkla ilgili olmayan konular da paket halinde yasalaştırılmıştır. Bu örneklerle beraber teknolojinin etik sorumlulukları, gizlilik hakları ve demokratik denetim mekanizmaları hakkında daha fazla tartışma yapılması gerektiğini ortaya çıkarmıştır. Ayrıca, iktidarın artık yalnızca “kim denetliyor?” sorusu etrafında değil, “kim daha hızlı denetliyor?” sorusu etrafında şekillendiği gözlemlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Foucault, Virilio, Dispozitif, Covid-19, Dromoloji

With this altered perception, states have increased their influence over the individuals who have become more susceptible to manipulation. Through this power, they have also legislated non-health-related issues as a package within the scope of health measures implemented in Covid-19. This example has also emphasized the need for further discussions on the ethical responsibilities of technology, privacy rights, and democratic oversight mechanisms. Besides, it has been observed that power is no longer shaped solely around the question of “who controls?”, but increasingly around the question of “who controls faster?”.

Key Words: Foucault, Virilio, Dispositif, Covid-19, Dromoloji

EXTENDED ABSTRACT/GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

In studies on biopolitics, scholars often compare the views of various thinkers, aiming at developing new perspectives. While Michel Foucault and Giorgio Agamben have been analyzed in the context of the pandemic (Sevli, 2020), Foucault's and Paul Virilio's notions have been brought together in biopolitics discussions without addressing the pandemic or everyday surveillance (Han, 2009). Topics such as migration movements during the Covid-19 period (Çim & Özbey, 2022), ecology, and climate change have also been discussed concerning biopolitics (Konak, 2019). The state's medical interference on the body, including issues like abortion and in vitro fertilization (Lemke, 2016), along with bioethical concerns, have been examined (Cevizci, 2013). Furthermore, research has been made about the relation between capitalism and biopolitics (Şener, 2015), as well as media and biopolitical analyses (Zabunoğlu, 2021), and the concepts of biopolitics have been critically questioned (Özmkas, 2016). Additionally, Köse has discussed Virilio's views regarding speed, technology and social change, highlighting the impact of global media (Köse, 2005). However, there is a gap in the literature, as the perspectives of Foucault and Virilio have not yet been combined and analyzed in the Covid-19 example. In this paper, Michel Foucault and Paul Virilio provide a complementary perspective for explaining how states reinforce power practices. This research also examines the Covid-19 pandemic through the lenses of Foucault and Virilio, focusing on biopolitics practices. The primary argument of this paper is that the biopolitical control strategies introduced by the governments during the pandemic, together with advancement in technology and the increase in speed, resulted in restrictions on social mobility and personal freedoms, as well as the transformation of reality perception and thereby increased social control. Foucault's concept of biopolitics and Virilio's ideas, who is less recognized in Turkish literature compared to Foucault, are analyzed concerning social control practices during pandemic. By integrating Virilio's theory and concepts into Covid-19 process, this study aims to create new perspectives and discussions drawing attention social transformation. It also brings about new angles on potential future incidents related to the expanding the role of governments, particularly during crises like pandemics, and the way it is influenced by technological advancement. Consequently, Foucault's power analysis (including dispositif, panopticism, governmentality, security) and Virilio's theory and concepts (such as dromology, information bomb, tele-surveillance analysis) illustrate how states have increased their power over people whose perceptions have become more vulnerable to manipulation. Through this power, they have also passed legislation on non-health-related matters under the measures implemented during the pandemic. Besides, it is observed that the power mentality of the state has expanded to not only control society, but also to do so in the fastest way possible. The speed-up of information flow and

technological development shows that such incidents may continue to evolve in various ways in the future. In this regard, there is more need for technology philosophers and individuals to analyze these developments. This example also highlights the necessity of further discussion about ethical responsibilities, privacy rights, and democratic applications to question the spread of technology and social control mechanisms.

GİRİŞ

2019 yılının sonlarında Çin’de ortaya çıkan koronavirüs salgını nedeniyle ilan edilen pandeminin yerel ve küresel olmak üzere öngörülebilmesi zor ve yıkıcı sonuçları olmuştur. Washington Üniversitesi’ne bağlı araştırmacıların yaptığı çalışmalara göre 2021 Aralık ayı itibariyle 18 milyondan fazla insan pandemi nedeniyle hayatını kaybetmiştir (BBC, 2022). Bu oran, Birinci Dünya Savaşı’nda ölenlerin sayısının yaklaşık 17 milyon (Tarhan, 2020) olduğu hesaba katıldığında pandeminin neden olabileceği ekonomik, sosyal, politik, hukuki, idari vb. birçok alanda oluşabilecek sonuçların etkileri hakkında oldukça önemli ipuçları vermektedir.

Öngörülebilmesi oldukça güç olan bu sonuçların analizlerinin yapılmasıyla birlikte biyopolitika kavramı tekrar gündeme gelmiş ve birçok tartışmaya konu olmuştur. Biyopolitikayla birlikte Foucault’un *Güvenlik, toprak, nüfus* (2019), *Kliniğin doğuşu* (2006), *Hapishanenin doğuşu* (2019), *Toplumu savunmak gerekir* (2002), *Cinselliğin tarihi* (2007) gibi kitapları literatürde önemli ölçüde ele alınmıştır. Foucault’nun biyopolitika anlayışı üzerine yapılan çalışmalarda, panoptikon¹, disiplin ve ceza, toplumsal denetim, iktidar tipleri, beden ve nüfus gibi kavramlara odaklanılmıştır. Foucault’ya kıyasla Türkçe literatürde daha az tanınan uluslararası alanda disiplinlerarası bakış açısıyla bilinen, teknoloji felsefecisi, sanatçı, mimar, teorisyen Paul Virilio’nun dromoloji kuramı, sınırlı da olsa tartışılmıştır.

Biyopolitika çalışmalarında genellikle düşünürlerin görüşleri birbiriyle kıyaslanmış, yeni bir bakış açısı geliştirilmeye çalışılmıştır. Foucault ve Giorgio Agamben’in pandemi üzerinden görüşleri analiz edilmiş (Sevli, 2020), ancak Foucault ve Paul Virilio’nun fikirlerini birlikte ele alan biyopolitika çalışmalarında pandemi ya da gündelik gözetim konularına yer verilmemiştir (Han, 2009). Biyopolitika konusunda, Covid-19 süresince göç hareketleri (Çim ve Özbey, 2022), ekoloji, iklim gibi konular da tartışılmıştır (Konak, 2019). Devletin bedene tıbbi müdahalesi (kürtaj, tüp bebek) (Lemke, 2016) ve buna bağlı olarak biyoetik konularına da değinilmiştir (Cevizci, 2013). Bununla beraber, kapitalizm ve biyopolitika (Şener 2015), medya ve biyopolitika analizleri üzerine araştırmalar yapılmış (Zabunoğlu, 2021), biyopolitika genel olarak sorgulanmıştır (Özmağas, 2016). Ayrıca, Köse, Virilio’nun hız, teknoloji ve toplumsal değişim fikirlerini ele aldığı çalışmasında, düşünürün küresel medyanın konusundaki vurgusuna dikkat çekmiştir (Köse, 2005). Ancak, literatürde Foucault ve Virilio’nun bakış açıları Covid-19 örneği üzerinden birlikte ilişkilendirilerek değerlendirilmemiştir.

Bu çalışmanın önemi ve literatüre yapacağı katkı ise Foucaultcu biyopolitika anlayışı ile Virilio’nun dromoloji teorisi, enformasyon bombası ve gözetim teknolojilerine ilişkin analizlerinin –telegözetim olarak ele alınan biçimiyle- toplumsal kontrol ekseninde, Covid-19 örneği üzerinden değerlendirilmiş olmasıdır. Covid-19 sürecine Virilio’nun bakış açısı eklemlendirilerek, yeni bakış açıları ve tartışma alanları oluşturulması amaçlanmıştır. Çalışmada pandemi sırasında devletlerin uyguladığı biyopolitik kontrol önlemlerinin teknoloji ve hızın ivmelenmesiyle birlikte, sosyal hareketliliğin ve bireysel özgürlüklerin kısıtlanmasına, böylece gerçeklik algısının bozulmasına yol açarak toplumsal kontrolün arttığı farklı açılardan değerlendirilmektedir. Pandemi süresince yaşanan olayların bu perspektiflerden analiz edilerek daha iyi anlaşılması ve geleceğe bir projeksiyon sunulması hedeflenmiştir.

Bu bağlamda, modern iktidar biçimleri sadece yasa koyma ve yaptırım uygulama gibi klasik araçlara değil, aynı zamanda gündelik hayatın örgütlenmesine nüfuz eden çok katmanlı mekanizmalar aracılığıyla işlemektedir. Foucault’nun dispozitif kavramı özellikle de panoptikon gibi mimari yapıların bireylerin davranışlarını nasıl yönlendirdiğini analiz etmede önemli bir katkı sunmaktadır. Öte yandan,

¹ Panoptikon, İngiliz bir hukukçu olan Jeremy Bentham’ın mimari bir tasarım olarak 1787-1791 yılları arasında mektuplarında değindiği bir yapıdır (Temiz, 2020, s.20).

Virilio modern toplumun ve teknolojinin giderek artan hızla işleyen yapısının yanı sıra görsel denetim mekanizmalarının nasıl dönüştürdüğünü analiz ederken, savaşta, siyasette ve iletişimde hızın nasıl stratejik bir üstünlük biçimi olduğuna dikkat çekmektedir. İktidarın artık yalnızca mekânı değil, zaman ve hız üstünlüğünü de kontrol etmesi gerekmektedir. Bu çalışmada, Foucault'nun iktidar-toplum ilişkisine dair çözümlemeleri ile Virilio'nun ivmelenen hız, teknoloji ve telegözetim odaklı yaklaşımı bir araya getirilerek, çağdaş gözetim ve denetim pratiklerinin çok boyutlu yapısı anlaşılmaya çalışılacaktır.

Çalışmada öncelikle Foucault'un beden, iktidar, nüfus ve salgın üzerinden iktidar analizleri açıklanıp, bedenin anatomopolitiğinden biyopolitiğe geçiş bahsedildikten sonra toplumsal kontrolün sağlanması bağlamında dispozitif, yönetsellik, güvenlik ve panoptikon kavramlarına yer verilecektir. İkinci bölümde Virilio'nun dromoloji, gözetim teknolojisi analizi (telegözetim), enformasyon bombası kavramları ile toplum ve iktidar yapısındaki değişime değinilecek olup, teknoloji ve hızla birlikte küreselleşmenin artması sonucu zaman-mekân algısının değiştiği konusu örnekler üzerinden incelenecektir. Son bölümde ise, açıklanan teori ve kavramlarla birlikte devletlerin Covid-19 pandemi sürecinde toplumsal kontrollerinin nasıl arttığı tartışılacaktır.

Beden-İktidar Üzerinden Foucaultcu Biopolitikanın Doğuşu

Michel Foucault 1926 yılında Fransa'da doğmuş, felsefe ve psikoloji alanlarında eğitim almıştır. 1950-1952 yılları arasında Fransız Komünist Partisi'ne katılmış, daha sonra bir süre psikolog olarak çalışmıştır. Akademide dersler vermiş olan Foucault, aynı zamanda psikopatoloji ve deneysel tıp alanlarında diplomalar almıştır (Foucault, 2014). Foucault, tıbbi, hukuki, dinsel, etik ve siyasetle ilgili pratiklerin nasıl gelişip birbiriyle ilişkilendiğine dair ilginç çalışmalarıyla özgün ve muhalif bir teorisyen olarak bilinmektedir (Foucault, 2006).

Foucault'nun çalışmalarına konu olan biyopolitika sözcüğü Yunanca bios (hayat) ile politikos kelimelerinin birleşmesinden oluşarak yaşamla ilgili veya yaşamla uğraşan politika anlamında gelmektedir (Bayra, 2022, s.776). Bu kavramı ilk kez 20. yüzyılın başlarında İsveçli siyaset bilimci Rudolf Kjellén 1920 ve 1924 yıllarında yayınlanan “Grundriß zu einem System der Politik” ve “Der Staat als Lebensform” isimli eserlerinde kullanmıştır (Koç, 2018, s.195). Kjellén, devletle ilgili “organikçi” bir anlayıştan bahsetmiştir. Buna göre devletler bireyler kadar gerçektir fakat gelişirken orantısız bir şekilde büyümüş, güçlü hale gelmiş, birey ötesi varlık şekline dönüşmüştür. Devleti, doğal biçim olarak etnik bireyliğini vurgulayan ulus-devletçi bir yapı ve “canlı bir organizma” olarak görmüştür. Hayatın kendisinde var olan gerilimleri, toplumsal mücadeleyi sınıf çatışmalarının bir yansıması olarak düşünmüştür. Bu durum biyolojik yaşamda da bulunmaktadır ve bu nedenle biyopolitika kavramını kullandığını belirtmiştir (Lemke, 2016, s.13).

Foucault, biyopolitika kavramını önceki “doğalcı ve politisist” yorumlardan farklı olarak kullanmış, konuyu ele alış biyolojik etkenlere geri dönen politik bir süreç olmaktan ve yapıların izini takip etmekten ziyade politik stratejilerin merkezindeki “hayat” ile tarihsel süreci çözmeye odaklanmıştır (Lemke, 2016, s.27).

Foucault'nun felsefesinde beden ve iktidar kavramları oldukça önemli bir yer edinmiştir (Sat, 2019, s.4). Eserlerinde iktidarların tarih içerisinde değişime uğraması neticesinde farklı iktidar modellerinin oluştuğuna işaret etmiş, bunları hükümlanlık, disiplinci model ve biyopolitika gibi kavramlar olarak sıralamıştır (Sevli, 2020, s.325). Hükümlanlık adıyla tarif edilen iktidar modelinde hükümdar yaşam ve ölüm hakkına sahip olmuştur. Buna göre hükümdar öldürebilmekte veya yaşatabilmektedir (Foucault, 2002, s.246). Bu iktidarın kullandığı temel araç “yasa”dır. Bu tekniğe göre iktidar yasak koyabilmekte ve cezalandırabilmektedir (Sevli, 2020, s.325). 17. yüzyılda iktidar iki biçimde gelişmiştir. Bunlardan ilki olan iktidar biçiminde, tarihsel olarak da önce oluşana göre bedenin bir makine olduğu fikrine odaklanılmıştır. Burada bedenin terbiye edilmesi, yeteneklerinin geliştirilmesi, bununla beraber itaatkarlığı ve yararlılığını sağlayan unsurlar söz konusu olmuştur (Foucault, 2007, s.102). Gözetleme, hiyerarşi ve denetleme mekanizmalarıyla, disiplinci uygulamalarıyla iktidarın katı iktisadi yöntemleri ve rasyonelleştirme tekniklerini içermektedir (Foucault, 2002, s.247-248). Bunu Foucault “insan

bedeninin anatomo-politikası” (bireysel bedenin siyaseti) olarak da ifade etmiştir (Foucault, 2007, s.102). 18. yüzyılın ortasından itibaren oluşan ikinci iktidar biçimini ise “tür-bedeni, canlı varlığın mekaniğinin etkisinde olan ve biyolojik süreçlerin dayanağını oluşturan bedeni merkez almıştır” (Foucault, 2007, s.103). Foucault, bu yüzyıl biterken artık bireyin bedeninin anatomo-politiği değil, insan türünün biyopolitiği (nüfusun siyaseti) denilebilecek bir durumun ortaya çıktığını belirtmiştir. (Foucault, 2002, s.248-249). İktidarın bu yeni tip teknolojisinde önemli olan doğumlar, ölümler, nüfusun doğurganlığı, doğum kontrol, tıbbi tedaviler, bilginin merkezileşmesi, kamu sağlığı gibi konular olmuştur. 19. yüzyıldan itibaren sanayileşmeyle birlikte yaşlılık sorunu, sigorta sistemi, çalışamayan birey, kazalar, anormallikler ile birlikte biyopolitiğin müdahale alanı genişlemiştir. Ayrıca, 18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyılın başında tür-canlı olan insan ve onun çevresiyle olan ilişkisi, coğrafi ve iklimsel konular, batakliklarla ilişkilendirilen salgın sorunları gibi faktörler önemli olmaya başlamıştır. Bu daha çok insan nüfusu tarafından oluşturulan bir mekânın sorunu yani bir kentin sorunu olmuştur. Tüm bunlarla birlikte iktidar kendine müdahale zemini elde etmiştir (Foucault, 2002, s.249-251).

Yeni iktidarda sorun tam olarak toplum, beden-birey değildir. Burada yeni bir beden tanımı söz konusu olmuş, bu da nüfus olarak adlandırılmıştır. Yeni iktidar, biyopolitik nüfusla ilgilenmiş, nüfus siyasal, bilimsel ve biyolojik yönüyle ele alınmıştır (Foucault, 2002, s.251). Burada disiplin mekanizmalarından farklı olarak çeşitli işlevleri olan birçok mekanizma kullanılmıştır. İstatistik verileri ve küresel önlemler öne çıkmış, hastalık oranını azaltmak, yaşam süresini uzatmak ve doğumu oranını artırmak gerekmiştir. Aynı zamanda burada disiplinci mekanizmalardan farklı olarak beden üzerinden bireysel bir terbiye yapılmamaktadır. Burada konu daha çok küresel mekanizmalar ile küresel bir denge, düzen elde etmeye çalışma, yaşama ve biyolojik süreçlere odaklanma olmuştur. Mesele bu alanlar üzerinde disiplin uygulamaktan ziyade ayarlama yapılması gerekliliği olmuştur. Böylelikle, hükümler iktidarın öldürme gücüne dayalı yapısının ötesinde, biyoiktidar teknolojisi ile birlikte, nüfus ve birey üzerinde yaşatmaya yönelik sürekli ve bilgiye dayanan bir iktidar oluşmuştur (Foucault, 2002, s.252).

Foucault, söz konusu iktidar tiplerini Avrupa’da yaşanmış salgın hastalıklar ve bu salgınlara karşı alınan tedbirler üzerinden açıklamıştır. Bahsi geçen hastalıklar Orta Çağ döneminde ortaya çıkan cüzzam, 17. ve 18. yüzyıllarda yaşanan veba ve çiçek hastalıklarıdır. Cüzzamın yayıldığı dönemde hükümlerlik tipi iktidar uygulanmıştır. Bireye karşı dışlama politikası izlenerek hastalar yaşam alanlarının uzağına itilmiş, böylece hastalığın bulaşıcı etkisi engellenmek istenmiştir (Sevli, 2020, s.325). Disiplinci tip iktidara örnek olan veba hastalığında ise farklı bir yol izlenip, dışlama yerine içeri alma politikasına geçilmiştir. Hastalığın ortaya çıktığı yerler karantinaya alınarak, hastalara oldukça sıkı bir gözetim ve kontrol uygulanmıştır. Çiçek hastalığıyla birlikte bu sefer daha farklı bir sürece girilmiş, bir yandan disiplinci tip iktidar kısmen devam ederken bir yandan da biyoiktidar tipi tecrübe edilmiştir. 18. yüzyılda tedaviye yönelik çiçekleme yöntemi geliştirildikten sonra 19. yüzyılda aşı uygulamasına geçilmiştir. Burada önemli olan hastalığın yayılmasının önlenmesi, belirtilerinin araştırılması, aşının etkileri ve ölüm oranları gibi konularda çalışmaların yapılması olmuştur (Sevli, 2020, s.326).

Foucault’nun iktidar anlayışının temel kavramlarından biri olan dispozitif, onun bilgi, iktidar ve toplumsal düzen ilişkisine dair düşüncelerini bütünsel bir biçimde yansıtmaktadır. Foucault’ya göre dispozitif, farklı türde öğelerin (söylemler, kurumlar, mimari yapılar, yasal düzenlemeler, idari kararlar, bilimsel ifadeler ve hatta ahlaki ya da felsefi öneriler vb.) bir araya geldiği heterojen bir ilişkiler bütünü olarak tanımlanmaktadır. Bu yapı sadece söylenenleri değil, söylenmeyen veya bastırılmış olan anlamları da içermektedir. Belirli tarihsel koşullarda, ortaya çıkan acil toplumsal ya da siyasal sorunlara yanıt üretmek amacıyla oluşur ve temel işlevi, bu kriz anlarında iktidar ilişkilerini belli yönlerde yönlendirmek, sınırlandırmak ya da etkin biçimde kullanmaktır. Bu anlamda dispozitif, yalnızca bir denetim ya da düzenleme aracı değil, aynı zamanda bilgi üretimiyle iç içe geçmiş bir iktidar mekanizmasıdır. Hem belirli bilgi türlerinin oluşmasına zemin hazırlar hem de bu bilgiler tarafından şekillendirilmektedir (Foucault’dan aktaran Bussolini, 2010, s.91). Foucault, 1840 yılında açılıp 1937 yılında kapatılan ve Tours kenti yakınlarında yer alan Mettray kolonisini beden üzerinde kurulan yeni ceza politikalarının somut bir örneği olarak görmüştür. Bu koloniyi önemli kılan nokta, aile yapısı, askeri disiplin, okul eğitimi ve çalışma hayatı gibi farklı toplumsal alanların bir arada bulunmasıdır. Her biri, davranışları kontrol altına almayı amaçlayan kendine özgü iktidar biçimleri, kurallar ve ceza

mekanizmalarıyla işlenmiştir. Mettray'da uygulanan temel ceza yöntemi, çocukların hücrede tek başlarına tutulmasıdır. Bu uygulama, ahlaki etkisi en güçlü yöntem olarak görülür, “Tanrı seni görüyor” anlayışıyla bireyin iç denetim mekanizması geliştirmesi hedeflenir. Kurum çalışanları ise yalnızca gözetmen değil, farklı iktidar biçimlerinin somutlaşmış figürleridir. Bunlar davranışları şekillendiren mühendisler, bireyselliği biçimlendiren ortopedistler ya da gündelik denetim rollerini üstlenen banyo başkanları olarak sıralanmaktadır. Bu görevlilerin temel işlevi, aynı anda hem uyumlu hem de verimli bedenler üretmektir. Bu ehlileştirme süreci, tıbbi, pedagojik, dini ve idari kontrol biçimlerinin birleşimiyle şekillenir. Foucault, bu nedenle Mettay’ı ironik bir şekilde ilk “école normale” (norm okulu) olarak adlandırmıştır (Callewaert, 2017, s.37).

18. yüzyıldan itibaren nüfusun artması, kapitalist sistemin gelişip hızlanarak üretim sürecini ve bununla ilgili konuları belirlemesiyle iktidar teknikleri bir dönüşüm geçirmek zorunda kalmıştır. Dönüşümle birlikte oluşan yönetimsellik kavramı, Foucault net bir şekilde belirtmese de önceye kıyasla nüfus, üretim-tüketim, iş gücü, sağlık problemleri vb. birçok alanda artışın yaşandığı yeni karmaşık durumun yeni tekniklerle yönetilmesini ifade eder. Buna göre yeni yönetim tekniği artık “güvenlik” olmuştur. Güvenlik mekanizması, disiplin edici iktidar ile biyoiktidar arasındaki farkı vurgular. Hükümrancılık bir toprak parçası üzerinde uygulanırken, disiplin bireylerin bedenleri üzerinde, güvenlik ise genel nüfusun üzerinde uygulanmıştır (Sevli, 2020, s.327).

18. yüzyılda Foucault’nun “yeni yönetim sanatı” olarak belirttiği kavram ortaya çıkmış, liberalizmin merkezine yerleşmiştir. Bir yandan özgürlük üretilmesine ihtiyaç duyulurken, bir yandan da bu hareketin bir neticesi olarak sınırlayıcı, denetimci, baskıcı ve tehdit edici bir yönetime ihtiyaç duyulmuştur (Foucault, 2015, s.55). Zira piyasa özgürlüğü, alım-satım özgürlüğü, mülkiyet özgürlüğü, tartışma ve ifade gibi birtakım özgürlüklerin olmaması sistemin çalışmasını engellemektedir (Foucault, 2015, s.54). Sistemin politik olarak zararsız bir şekilde işleyebilmesi için özgürlüklerin üretilmesi ve düzenlenmesi gereği ortaya çıkmıştır. Bireysel çıkarların kolektif çıkarlarla çatışmaması veya tam tersi kolektif çıkarların bireysel çıkarlarla çatışmaması gerekmektedir. Özgürlüklerin ve çıkarların düzenlenmesi güvenlik ilkesine dayandırılmıştır. Hükümrancılık sisteminde hükümdarlar tebaalarını koruyan hukuki ve ekonomik ilişkiler içerisindeyken, liberalizmle birlikte iktidarın özgürlük ve güvenlik arasında hakemlik edebileceği bir pozisyonda olması istenmiştir (Foucault, 2015, s.55-56). Ancak, bu yönetim biçimi çıkarları manipüle eden bir yapıda olduğu için bir yandan da bireylerin tehditlerden uzak kalabilmesi için bir güvenlik mekanizmasının oluşturulması gerekmiştir. Liberal sistemde, bireylerin sürekli belirsizlik ve risk altında yaşadığı bir ortamda zaman içinde tehlikeli yaşama kültürü hasıl olmuştur. Romanlarda, gazetelerde sürekli tehlike gündeme getirilmiş, savaş, hastalık, insanlığın yozlaşması gibi konularda tehlike korkusu teşvik edilmiştir. Manipülatif bir yönetim sanatı olan liberalizm tehlike kültüründen beslenmektedir. Bu sistemin bir neticesi de özgürlüklerin bedeli olarak denetim ve baskı prosedürlerinin genişlemesi olmuştur (Foucault, 2015, s.56-57).

Foucault, panoptikon kavramı üzerinden 19. yüzyılın başından itibaren toplum içinde uygulanan liberal yönetim modelini ve kapitalist sistemi sorgulamıştır (Koç, 2018, s.201). Foucault, Jeremy Bentham’ın panoptikon mimari tasarımını 1975’te kavramsallaşarak tekrar gündeme getirmesiyle birlikte geniş kitlelere yayılmasını sağlamıştır. Buna göre, daire şeklinde bir binanın merkezinde bir avlu ve kule bulunmaktadır. Daire şeklindeki bu bina içeriye ve dışarıya bakan odalara ayrılmıştır. Buralarda bireyler akıl hastaları, suçlular, öğrenciler, işçiler, yaşlılar olacak şekilde gruplanmıştır. Merkez kulede bulunan bir gözetmen her şeyi görülebiliyorken, onu kimse görememektedir. Her yeri aydınlık olan, sürekli gözetim yapan bir kurumda gözetilenler ne zaman gözetildikleri konusunda fikir sahibi değildir. Ancak gözetilen bu insanlar izlendiklerinin farkında olduklarından davranışlarını ona göre düzenlemektedirler (Koç, 2018, s.200). Foucault, disiplin ve cezalandırma işlemlerinin bireyin sistematik olarak bağlı olduğu kurumlar aracılığıyla yürütüldüğünü ifade etmiştir (Koç, 2018, s.201). Bir başka deyişle, iktidar, cezaevi, okul, fabrika gibi kurumlar üzerinden bireyleri disipline etmiş ve davranışlarını düzenlemiştir (Temiz, 2020, s.20).

Sonuç olarak, biyopolitika 17. yüzyılda oluşmaya başlayan devlet gücünün yönetim mekanizmasıdır. Bugüne değin geçirdiği süre içerisinde değişime uğrayan biyopolitika kavramı gözetleyen, takip eden

ve denetim yapan bir biçimde tarif edilse de liberal normlar içinde oluşturulan ve hayatın her alanına sızan politikalar olmuştur (Koç, 2018, s.212). Zira, liberal demokrasiyle birlikte bireysellik, özgür irade, kendi kaderini tayin gibi kavramlar yüceltilmiş halde kontrol ve denetim mekanizmaları kırılmamış, onun yerine davranış yönetimi ve benlik teknolojileri aracılığıyla iktidarın devamlılığını sağlayan farklı kontrol teknolojilerinin yeniden üretimi sağlanmıştır (Milestone, 2007, s.179).

Virilio'nun Dromoloji Teorisi ve Enformasyon Bombası Kavramı

Filozof, mimar, kent bilimci ve vitray sanatçısı Paul Virilio 1932 yılında Fransa'da doğmuştur (Sadakaoğlu, 2020, s.205). Virilio, dromoloji teorisini oluştururken Husserl, Heidegger ve Merleau-Ponty gibi düşünürlerin fenomenoloji ile ilgili fikirlerinden etkilenmiştir. 1960 yıllarından itibaren şehir tasarımı, askeri komplekslerin dönüşümü, bilgi ve iletişim alanındaki teknolojik devrimler gibi birçok alanda araştırmalar yapmıştır. 1970'li yıllarda şehirlerin askeri mantığa göre dizayn edilmesinin neden olduğu yeni hız siyaseti kavramını tartışırken, 1980'li yıllarda estetik sorunlarını, 1990'lara gelindiğinde ise internet ve sibernetik teknolojinin yaygınlaşmasının getirdiği toplumsal sonuçlara odaklanmıştır (Aykutalp, 2017, s.430).

Virilio'nun toplumsal analizi ve kentsel mekânın örgütlenmesindeki dönüşümü anlamak için kullandığı bakış açısı belli bir savaş mantığına ve hız kavramına dayanmaktadır (Sadakaoğlu, 2020, s. 205). Virilio, teknoloji ve hız sağlayan araçların kullanımının artmasıyla birlikte modern toplumlarda hareketten kaynaklanan yeni bir toplumsal yapıya ve yeni bir iktidar yapılanmasına geçişe işaret etmiştir (Köse, 2005, s.235). Modern toplumdaki bu dönüşümün temelinde hız bulunmaktadır. Bu bağlamda toplumsal dönüşümü ekonomik kaynaklı nedenlerle açıklamaktan ziyade siyasi, askeri, mekânsal ve teknolojik gelişmelerin olduğu yeni bir hız kavramı üzerinden açıklamıştır. Virilio, modern toplumlarda ortaya çıkan bu hız tutkusunu, zaman ve mekân üzerinde hakimiyet kurma arzusunu hız bilim anlamına gelen "dromoloji" kavramı ile açıklamıştır. Bu kavramın kökeni olan "dromos" kelimesi antik Yunan dilinde "akıntı, yol, yürüyüş" manasına gelmektedir (Aykutalp, 2017, s.430). Bu açıdan dromos fiziksel hareketin yolu anlamına gelirken, modern toplumlarda ise bu yol sadece mekânsal değil, zamanla yarışan bir hız alanına dönüşmektedir.

Virilio, hızın tarihsel dönüşümünü üç aşamada değerlendirmiştir. İlk aşamada kadın savaş esnasında erkeklerin hareket kabiliyetini artıran, savaşın uzun süre devam edebilmesine imkân sağlayan taşıyıcı bir araç olarak görülmüştür. Bununla beraber, hayvanların da ehlileştirilmesiyle birlikte taşımacılığı hızlandıran ve uzak mesafelere gidilmesine yardımcı olan başka araçlar ortaya çıkmıştır. İkinci aşamada sanayi devrimiyle kullanılmaya başlanılan buharlı makineler, iletişim ve ulaşım imkanlarındaki artış, demiryolları, su kanallarının yapımı gibi faktörler hızın doğasındaki değişime örnek teşkil etmiştir. Üçüncü aşamada ise, elektronik görüntü teknolojilerinin hızlanmasıyla insan bedeninin kontrol altına alındığı bir süreç başlamıştır. Buna göre, insanların dünyayı algılayışındaki dönüşümün altında görüntülerin ve resimlerin ekran içerisindeki hızlanması yer almıştır. Televizyon ve diğer görsel medya araçlarının hızla yayılmasıyla insanların sürekli hızlı ve yoğun görsel uyaranlara maruz kalması onların düşünme kapasitelerini azaltmıştır. Nazi Propaganda Bakanı Goebbels'in, sinemayı etkin bir şekilde kullanarak kitlelerin duygu ve düşüncelerini yönlendirmesi bu kapasite azalmasının iyi örneklerden biri olmuştur. Sinemada gösterilen şiddet görüntülerinin dağınık insan gruplarını tek bir bünyede toplayabilme özelliğine sahip olması gibi totaliter bir yapının oluşmasını da sağlamıştır. Artan hızla mekân ve zaman anlamını yitirmiş, savaşın olumsuz tarafları görmezden gelinmiştir. Hızla birlikte otomatikleşen insan, daha kontrol edilebilir hale gelmiştir (Aykutalp, 2017, s.431).

Virilio'nun fikri altyapısında yer alan herhangi bir konuya dair yaptığı çözümlemeler çoğunlukla teknoloji ve askeri stratejilerden referans alınmış veya direk bu kaynaklardan beslenmiştir (Sadakaoğlu, 2020, s.205). Virilio'nun düşüncelerini, teorilerini, kavramlarını ve kitaplarını yazma motivasyonlarını daha iyi anlamak adına şu sözleri oldukça önemlidir:

"Tüm gençliğimi İkinci Dünya Savaşı sırasında çok güç koşullarda geçirdim. Kendimi bir savaş çocuğu olarak görüyorum. Radyonun uzaklarda olduğunu anons ettiği Alman birliklerini, birkaç saniye sonra pencereden görmek, beni hız, zaman, ve mekan kavramları üzerine çok

düşündürdü... Savaş sırasında oturduğum Nantes şehri, birkaç saniye içinde yerle bir olurken, penceremden görünen yoğun kent dokusu yerini uzak tepelere bıraktı... Çocuk dünyamda, zaman içinde sürekliliği, istikrarı, ‘değişmezliği’ simgeleyen koskoca şehir yok olunca, tüm mutlak doğruları sorgulamaya başladım; kitaplarım böyle çıktı ortaya...” (Virilio, 2021).

Virilio hızı, çatışma ve kaynaşma tarzlarının temel bir çıktısı olarak görmüştür. Buna göre silahlanma yarışını, dünyanın farklı bölgelerinde etkinlik gösterme kapasitesine sahip olma, hareket alanını genişletme çabası olarak ifade etmiştir. Gelişen teknoloji ve askeri stratejiler, sınırların çok ötesinde etki alanı oluşturma imkânı sağlamış, çatışma bölgelerine hızlı bir biçimde müdahale etme yeteneğini artırmıştır. Modern silah teknolojisi ile coğrafi mekân büyük ölçüde ortadan kaldırılmış, vektör performansları artırılarak silahların daha önceki versiyonlarından daha hızlı ve etkili olması sağlanmıştır. Bu sebeple savaşta hızın öneminin artmasıyla birlikte silahların da hızının artması oldukça ürkütücü bir hal almıştır. Modern dönemde silahsızlanma ya da silahların azaltılması var olan yarışın hızını yavaşlatmak olduğundan bunu sağlamak oldukça güçtür (Virilio, 2021, s.136). Hız, dünyanın genel bir yasasına dönüşmüş, hareketsizlik ise ölüm anlamına gelmiştir (Virilio, 2021, s.75).

Modern dönemde savaş dinamiklerinin mekânsal ve zamansal rolü değişmiştir. Artık mekânın ötesine geçilmiş olması, aktif bir savunma veya müdahale yapılabilmesi için, maddi bir zamana sahip olmayı gerektirmiştir. Geleneksel savunma yöntemlerinin yerine aktif savunma ve teknik manevraların önemi artmıştır. Aktif savunma, belirli bir mekân ya da zamanda saldırıya karşı koyma ve savunmayı sağlamaya yönelik bir strateji olarak ifade edilmektedir. Modern silah teknolojisinin hızla gelişmesinin yanı sıra iletişim araçlarının da artan performansları bu savunma mekanizmasını güçleştirmiştir. Savaş teçhizatları ve teknik manevra kabiliyetleri, geleneksel mekânsal sınırlardan bağımsız bir şekilde etkinlik göstermiştir. Dolayısıyla pasif savunma stratejisi, aktif savunmaya kıyasla daha önemli hale gelmiştir. Bu stratejiye göre saldırıya doğrudan karşı koymak yerine, sürekli bir şekilde performans gelişimi ile teknik manevralarla yönetilen bir mekanizma oluşturulmuştur. Savaş, artık yalnızca coğrafi olarak belirli bir mekânda değil, zamanda da gerçekleşmeye başlamıştır (Virilio, 2021, s.137).

İkinci Dünya Savaşı süresince gelişen füze teknolojisinin, savaşın ardından hızla artmasıyla birlikte büyük güçlerin rekabeti uzaya taşınmıştır (Armaoğlu, t.y., s.216). Sürekli gelişen teknoloji, iletişim ve hızın neticesinde oluşabilecek felaketlere karşı sınırlandırmaya yönelik önlemler güçte olsa alınmaya çalışılmıştır. Stratejik silahlanma kontrolü anlaşmalarının (SALT 1) konusu artık patlayıcı olmaktan çıkmış, “nükleer kurtuluş vektörü” ya da vektörlerin performanslarının dikkate alındığı bir yöne gitmiştir. Modern zamanda teknolojik gelişmelerin hızı savaşın doğasını değiştirmiştir. Savaşların anlık ve öngörülemez bir biçimde başlayabilmesi söz konusu olabilmış, bu bağlamda karar verme ve tepki verme sürelerini önemli ölçüde sınırlandırabilme olasılığı ortaya çıkmıştır. Örneğin, 1962’de Küba krizinin en kritik anına bakılırsa, Sovyetler Birliği’nin Küba’ya füze yerleştirmesi, ABD ile tansiyonu yükseltmiş ve nükleer savaş tehlikesi oluşturmuştur. ABD’nin bir füze saldırısını haber alma süresi 15 dakikayken, füzelerin yerleştirilmesiyle birlikte bu sürenin 30 saniyeye düşme tehlikesiyle karşı karşıya kalınmıştır. Böyle bir durum ABD tarafından kabul edilemeyeceğinden, ABD ve Sovyetler Birliği arasında birbirlerine doğrudan bağlanabilecekleri kırmızı bir telefon hattı kurulmuştur. Böylelikle anlık krizlerde liderlerin birbirleriyle hızlı bir şekilde iletişim kurabilecekleri bir imkân oluşturulmuş ve müzakere edilmesi sağlanmıştır (Virilio, 2021, s.137-138). Burada hızın neden olabileceği bir felaketi önlemek yine hızın sağladığı bir avantaj ile dengelenmeye çalışılmıştır.

Küreselleşen dünyada zaman ve mekân arasındaki mesafenin belirsizleşmesinin yanı sıra bilgi ve iletişim teknolojilerinin de hızla ilerlediği bir döneme girilmiştir. Bu bağlamda bitmeyen bir geri besleme döngüsü oluşmuş, endüstriyel ve sanayi faaliyetleriyle de daha karmaşık bir hal alan küreselliğin daha da artmasına neden olmuştur. Küresellik sadece ekonomik değil, sosyal, kültürel ve teknolojik alanlarda da kendini göstermiştir. Dolayısıyla küreselliğe daha geniş bir bakış açısıyla bakmak gerekmiştir. Günümüzde hızlanan şey artık yalnızca tarih değil, aynı zamanda gerçeğin kendisidir. Gelişen bilgi ve iletişim teknolojileri aracılığıyla anlık erişimin sağlanabilmesiyle bu daha da fark edilir hale gelmiştir (Virilio, 2003, s.12-13).

Küreselleşmenin iki önemli unsurundan biri iletişim ve ulaşım hızının neden olduğu zamansal sıkışma ve böylece mesafelerin büyük ölçüde azalmasıdır. Diğerisi ise teknoloji ile bireylerin ve olayların izlenmesi, gözetlenmesini sağlayan telegözetim uygulamalarının geniş kitlelere yayılmasıdır. Böylelikle iktidarlar ufuk-ötesi teknolojileri teknikleriyle görüş alanlarının dışında kalan alanlara da ulaşarak izleme ve gözlem yapma imkânı bulmuştur. Virilio, “büyük ufuk ötesi optik” kavramını stratejik, iktisadi ve siyasi alanlarda sanallaşmanın mekânı olarak tarif etmiş, sanallaşma olmadan eski totaliter yapılarının tekrar oluşmasını sağlayan küreselleşmenin etkin bir biçimde kullanılamayacağını belirtmiştir (Virilio, 2003, s.17-19).

Virilio, medya ve teknolojinin gelişmesiyle birlikte iletişim araçlarının da değiştiğini, bilgisayar ekranının yalnızca veri elde etmek için değil, küreselleşme ve sanallaşmanın mekanını izlemek için bir pencere haline geldiğini ifade etmiştir. Özellikle canlı yayın kameralarıyla birlikte bireyler, dijital ortamlarda mahremiyetini başkalarının gözleri önüne sermektedir (Virilio, 2003, s.20). 25 yaşındaki Amerikalı June Houston bu duruma bir örnek olmuştur. Houston, kendini hayaletlerden korumak için evinin bazı yerlerine kameralar yerleştirmiştir. Bu kameralar aracılığıyla yaptığı canlı yayınlar internette “hayalet gözlemcileri” olarak adlandırılan bir kitle tarafından izlenmiştir. Bir paranormal aktivite gerçekleşmesi durumunda, bu gözlemciler Houston’a uyarı mesajı gönderebilme imkanına sahip olmuştur. Houston, bu konuyla ilgili olarak “İnternet gezginleri sanki benim komşum olmuş, başıma geleceklerin tanığı olmuş gibi” şeklinde bir ifadeye bulunmuştur. Böylece, gözetlemecilik ve telegözetim yeni bir anlam kazanmış, sorun saldırıya karşı tedbir almaktan ziyade kişinin kendi kaygı, saplantı ve korkularını kendi yaşam alanını teşhir ederek paylaşması durumuna dönüşmüştür (Virilio, 2003, s.59).

Virilio tarafından kullanılan bir başka kavram olan enformasyon bombası, atom bombası ve nükleer caydırıcılığın ardından bilgi ve iletişim teknolojilerinin oluşturduğu yeni bir tehdidi ifade etmek için kullanılmıştır. Özellikle, internetle birlikte hızlanan bilgi dolaşımının neden olduğu dönüşüm neticesinde doğruluğu kesin olmayan veya şüpheli bilgilerin yayılması ortaya bir panik fenomeni çıkarmıştır. Bu bağlamda “hakikat”, basın özgürlüğü ve meslek ahlakı ilkeleri büyük ölçüde zarara uğramıştır. Kamuoyu manipüle edilmeye açık hale gelmiş, bilgi akışı kontrolsüzleşmiştir. Bu süreç, gerçek bilgi devrimi yerine sanal bir dezenformasyon devrimine neden olmuş, bilgiye erişimin kolaylaşmasıyla birlikte doğru bilgiye de ulaşmak oldukça zorlaşmıştır (Virilio, 2003, s.104-105).

Virilio, enformasyon teknolojisinin her yerde bulunma özelliğinin, demokrasiyle çatıştığını belirtmiştir (Alver, 2006, s.13). Virilio’ya göre, siyasi partilerin doğrudan demokrasilerde gerçekleştirilen özgürlükçü propagandalarının altında otomatik bir demokrasi fikri bulunmaktadır. Otomatik demokrasi kavramıyla birlikte tartışma ve karar alma aşamaları yerine kamuoyu araştırmaları ya da televizyon izleyici anketleri gibi unsurlarla “toplumsal otomatikleşme” biçimine doğru gidilmiştir. Böylece kolektif akıl yürütmenin geri plana düşmesiyle birlikte reflekslere dayanarak alınan kararlarla demokrasinin işleyişi değişmiş, seçim kampanyalarının ön plana çıkması yerine bir şartlanma söz konusu olmuştur (Virilio, 2003, s.106). Virilio, aynı zamanda, bilgisayar ve televizyon ekranlarının küresel algı piyasasına hâkim olmak için rekabet etmekte olduğunu ve bu piyasanın hakimiyetinin ileride etik ve estetik açıdan yeni bir dönemin başlangıcını oluşturacağına işaret etmiştir (Virilio, 2003, s.108).

Covid-19 Döneminde Toplumsal Kontrol Bağlamında İktidar Yaklaşımlarına Örnekler

Orta Çağ döneminde yaşanan veba ve çiçek hastalıklarından sonra 19. yüzyılda cüzzam (Aydın, 2023), 20. yüzyılda ise İspanyol gribi ortaya çıkmıştır (Duarte, 2021). Neredeyse her yüzyılda bir görülen salgın ve bulaşıcı hastalıkların sonuncusu 21. yüzyılda Covid-19 adıyla bilinen virüs nedeniyle yaşanmıştır. Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ), 11 Mart 2020 tarihi itibarıyla ilk kez Çin’de ortaya çıkan ve oldukça hızlı bir şekilde tüm dünyaya yayılan koronavirüsten dolayı pandemi ilan etmiştir (BBC, 2020a).

Pandeminin ilanından sonra tüm dünyada hukuktan ekonomiye, siyasetten topluma ve idareye kadar neredeyse her alanda önemli değişiklikler meydana gelmiştir. İnsanlar arasındaki selamlaşma şekilleri

değişmiş, toplu törenler, organizasyonlar yasaklanmış, sosyal izolasyon politikaları uygulanmış, olağanüstü yasal düzenlemelerle birlikte yeni bir sürece girilmiştir. Pandemiden sonra değişen yalnızca sosyal yaşantı olmamış, toplumlar da durumdan oldukça etkilenmiştir. Parlamentolar kapatılmış, birçok ülkede olağanüstü hâl uygulamalarına geçilmiş, pandeminin kontrol altında tutulması adına dijital gözetim teknikleri uygulanmış ve özel hayatın gizliliği ihlal edilmiştir. Pandeminin hızla yayılması nedeniyle normal olmayan bu durumlar normal olarak algılanmıştır. Halkın bir kısmı virüsün yayılımının azalması için evde kalırken, bir kısmı daha fazla çalışmak zorunda kalmış ve hayatlarını riske atmışlardır. Çalışanlardan bazılarının iş yerlerinin kapanması neticesinde işsizlik problemi de oraya çıkmıştır (Bayra, 2022, s.794)

Bu süreçte ABD dışarıya kapalı bir politika izlerken (Yanıkdağ ve Karabulut, 2022, s.3557), Çin dışarıya karşı açık bir politika izlemiş, ülke içinde uyguladığı dijital gözetim teknikleriyle ve karantina uygulamalarıyla birlikte toplumsal kontrolü artırıcı faaliyetler gerçekleştirmiştir. Foucaultcu bakış açısıyla bakıldığında panoptikon kavramıyla açıklanabilen bu teknikler Çin, Güney Kore gibi ülkelerde pandemiye yönelik tedbirler şeklinde uygulanmıştır. Byung-Chul Han’a göre oldukça sert bir şekilde uygulanan bu tedbirlerde, halk hem fiziksel olarak hem de dijital olarak izlenmiştir. Birey gündelik yaşamında sosyal kredi sistemi ile dijital olarak takip edilmiş, alışverişleri, internet kullanımları, sosyal ağları gözetime tabi tutulmuştur. Ülkede yüz tanıma sistemlerine bağlanmış milyonlarca kamera bulunmakta olup, örneğin, Pekin Garı’ndan yolculuk yapmak isteyen bir kişinin bu kameralar aracılığı ile ateşi ölçülebilmektedir. Kullanılan mobil uygulamalarla birlikte kişilerin sağlık durumuyla ilgili QR kodları oluşturulmuş, renklerine göre kategorize edilmiştir. Sosyal ağlar aracılığıyla “insansız hava araçlarına (İHA)” bilgi aktarılmış, İHA’lar karantina yasağına uymayanlara uçarak gelip, ceza makbuzu kestikten sonra onlara eve geri dönmeleri konusunda uyarılar yapmıştır. Sosyal kredi ve yüz tanıma sistemleri, mobil uygulamalar, elektronik bilezik vb. yöntemlerle bireyin oldukça yakından izlenmesini Han, “dijital bir feodalizme” yönelik şeklinde adlandırmıştır (Han, 2020). Avrupalı ülkelerde de “kitlesel gözetimi kolaylaştırıcı” yaklaşımlar görülmekte olup, Almanya ve Avusturya’da devletin kişisel verilerin gizliliğini ihlal ederek vatandaşlarının dijital hareketlerine yönelik profiller çıkardığı ifade edilmiştir. Pandemi uygulamaları çerçevesinde iktidarların genişleyen denetim alanlarıyla birlikte Rusya, İsrail, Singapur, Türkiye gibi birçok ülkede de farklı mobil uygulamalar kullanılmıştır (Yanıkdağ ve Karabulut, 2022, s.3558). Belçika, İngiltere, İtalya, İspanya’da İHA’larla karantina yasaklarının denetiminin yapılmasının yanı sıra halkın kişisel verileri İngiltere’deki Big Data Institute gibi merkezi sistemlerde toplanmıştır (BBC, 2020b).

Virilio’nun dromoloji (hız bilim) kavramından bakıldığında da karantina döneminde devletler tarafından uygulanan politikaların neticesinde toplumsal kontrolün arttığı gözlemlenmiştir. Küreselleşme sürecinde oldukça yaygınlaşan telegözetim uygulamaları, karantina sürecinde iktidarlar tarafından bir gözetim ve denetim mekanizması olarak kullanılmıştır. Foucault’un panoptikon, Virilio’nun dromoloji ve enformasyon bombası kavramları ve telegözetim analizlerinin bir arada olduğu bir örneği karantina döneminde Hindistan’dan vermek mümkündür. 2020 Mart ayında Hindistan karantina ilan etmiş, ülkede tüm uçuşlar durdurulmuş, kamu alanları kapatılmış, sıkı karantina uygulamaları başlatılmıştır. Virüsün bulaştığı kişilerin izlenmesi ve yönetiminin sağlanması için ulusal “Dijital Hindistan ve Akıllı Şehirler” programlarıyla akıllı teknolojiler yeniden kullanılmıştır. Ülkedeki 100 akıllı şehrin 45’inde görülen koronavirüs vakalarının takip edilebilmesi ve izlenebilmesi için “Entegre Komuta ve Kontrol Merkezleri”nin adı “Covid-19 savaş odaları” şeklinde değiştirilmiştir. Halk CCTV ve İHA’larla izlenmiştir. Virüsün yayılmasını kontrol altına alırken geliştirilen savaş metaforu dikkate değer bir unsur olmuştur. Zira bu metafor hız ve hareketliliğin önemini vurgulamıştır. Virilio’nun dromoloji kavramı bu nedenle önem arz etmektedir. Hız ve zamanın yönetimiyle ilgili olan bu kavram, hızla yayılan virüse karşı mücadele ederken hızın kritik bir unsur olduğuna işaret etmiştir. Bununla birlikte, haritalar, grafikler, çizelge ve animasyonlarla üretilen görseller durumun “şok ve dehşetini” artırmıştır. Virüsün yayılımını takip eden süreç içerisinde oluşan bu yeni “gerçek zamanlı” görselleştirme yöntemi, iyileşme ve ölümle neticelenen etkileri göstererek medyada teleolojik bir nesnellik ortaya çıkarmıştır (Datta, 2020, s.234-235). Bu durum Virilio’nun daha önce belirttiği kavramlarla anlam kazanmaktadır. Savaş odaları olarak yeniden isimlendirilen mekanlar ile olumsuz

psikolojik bir etki yaratılmış, savaşla metaforuyla hız vurgulanmış, grafik ve görseller yayınlanarak dehşet pompalanmış, medya aracılığıyla yönlendirilmiş bir gerçeklik algısı üretilmiştir.

Hindistan’da aynı programın devamı olarak karantinaya alınan bireylere Virilio’nun daha önce belirttiği şekliyle bir telegözetim mekanizması uygulanmış, bireylerin cep telefonlarına “Karantina İzleme” (“Quarantine Watch”) isimli uygulamayı indirmeleri zorunlu tutulmuş, uygulama aracılığıyla bir form doldurmaları ve her saat başı GPS belirtilerek özçekimleri (selfielerini) uygulamaya yüklemeleri istenmiştir. Uyku molası olan akşam 22.00 ve sabah 7.00 haricindeki zaman diliminde birey özçekimini yüklenmezse veya yazılım özçekimin karantinadaki bireye ait olmadığına kanaat getirirse, yetkililer tarafından arama yapılabilir veya ev ziyareti gerçekleştirilebilmektedir (Datta, 2020, s.235). 2016’da biyometrik kimlik programı olarak kullanılmaya başlanılan Aadhar, kullanıldığı ilk andan itibaren bireylerin fotoğraf, parmak izi ve iris taramalarını kaydetmiştir. Devlet tarafından pandemiden önce de yapay zekâ ve yüz tanıma sistemlerinin geliştirilebilmesi için Aadhar’ın görsel veritabanının kullanılmasına yönelik çağrılarda bulunmuş olması dikkate değerdir. Karantina döneminde uygulamaya özçekimin eklenmesi, devlet gözetim sınırlarının mahrem bir yönetime doğru genişlediğinin göstergesi olmuştur. Demokratik bir çözüm gibi görünen özçekimin yazılıma yüklenme durumu, bireylerin devlet tarafından mecbur tutularak yaptırıldığı bir eylemdir (Datta, 2020, s.235).

Virilio’nun dromoloji ve enformasyon bombası kavramlarıyla ifade ettiği gibi hayatın neredeyse her alanında sürekli gelişen teknoloji, iletişim ve hızla birlikte ortaya çıkan bilgi ve görüntü bombardımanlarıyla kitlelerin algıları yönlendirilmeye çalışılmıştır. İtalyan filozof Giorgio Agamben, İtalya’da yaşanan Covid-19 sürecinde alınan tedbirleri abartılı bulup, medya ve yetkililerin, panik havası oluşturarak bireylerin hareket özgürlüklerini kısıtlamasını eleştirmiştir. Hükümetin mevcut istisna halini normal bir yönetim biçimi şeklinde kullanma eğilimi gösterdiğini belirtmiş, buna yönelik yapılan uygulamaları sıralamıştır (Agamben, 2020). Agamben’nin asıl endişelendiği konu Covid-19 sürecinde yaşananlardan çok bu durumun neden olacağı sonuçlardır. Hükümetlerin daha önce yapmak isteyip yapamadıkları uygulamaları, virüs ve sağlık durumunu öne sürerek yapacak imkân bulmuş olmaları ve bunun kalıcı olma riskidir. Bu süreçte eğitim kurumlarının kapatılması, insanların herhangi bir sebepten dolayı bir araya gelmesinin yasaklanması, dijital araçların kullanımı ve makineleşmenin artması endişeleri de artırmıştır (Sevli, 2020, s.319).

Covid-19 sürecinde medya aracılığıyla toplumda enformasyon bombası niteliğinde sürekli felaket haberleri yayılmış, korku unsuru kullanılmıştır. Türkiye’deki gazetelerde “korkutan tablo”, “korkutan uyarı”, “İş Çığıından Çıkıyor, Sistem Çökmek Üzere” şeklinde başlıklarla yayınlar yapılmış, ülkedeki sağlık sistemine yönelik güven sarsıcı ifadeler kullanılmıştır. Covid-19 testleri yaptıranların, maskeli ve koruyucu kıyafetle dolaşan sağlık personellerinin, tedavi gören hastaların fotoğrafları düzenli olarak yayınlanmış, medyada ilgi çekmek adına sürekli korku pompalanmıştır. Medyatik isimlerin sosyal medya hesaplarından paylaştıkları morg ve ceset torbaları görüntüleriyle ölüm gerçek bağlamından ayrıştırılarak sıradanlaştırılmıştır (Sağlam, 2021, s.218-226). Burada Virilio’nun “görsel-işitsel, dokunsal ve kokulu bilgilerin giderek dijitalleşmesi doğrudan duyuların çöküşüne geçmesiyle birlikte” geliştiğini belirtmesi kendisini doğrulamaktadır (Virilio, 2003, s.110). Bununla beraber, koronavirüsün insanların rüyalarını olumsuz yönde etkilediğine dair gelen rüya hikayeleri haber olarak yayınlanmış, durum daha da dramatikleştirilmiştir (Rannard, 2021). Psikiyatri uzmanları telaş yapmanın hataya neden olacağını, ölüm korkusunun ve eve kapanıp hayattan kopmanın panik atağı, anksiyete ve obsesif kompulsif bozuklukları artırdığını, sürekli yıkanmanın durumu daha da kötüleştirceğini belirtmiş, bireylere tavsiyelerde bulunup rahatlatmaya çalışmışlardır (NP İstanbul, 2020). Toplumun giderek bozulan psikolojisi, çıkan haberler, görseller, sosyal medya hesaplarından yayılan tetikleyici paylaşımlarla birlikte bireylerin düşünme yeteneği azalmış ve kontrole açık hale gelmiştir.

Virilio’nun bahsettiği gibi her alanda hızın ivmelenmesi ve her yandan oldukça yoğun veri uyarısına maruz kalınmasıyla kitlelerin manipülasyona açık olma durumunun neticesinde toplumsal kontrolü artırma konusunda dünyada başka ülkelerin örneklerine de rastlamak mümkündür. Yüzden fazla ülkede hak kısıtlamalarına gidilmiş, halk sağlığının korunması kapsamında toplantı yasakları uygulanmış, seyahatler, demokratik hak ve özgürlükler kısıtlanmış, meclis denetimi olmadan kanun hükmünde

kararnameler çıkarılmıştır. Covid-19 tedbirleri kapsamında Macaristan’da olağan üstü hal ilan edilmiş, ülke kanun hükmünde kararnamelerle yönetilmeye başlanmıştır. Türkiye’de salgının yayılmasını yavaşlatmak adına mahkumlar serbest bırakılmıştır. İngiltere’de Başbakan Johnson polise virüs taşıdığı düşünülen şüphelileri göz altına alma imkânı tanıyan bir yasa çıkarmış, gelen eleştiriler neticesinde yasanın kapsamı değiştirilmiş, 2 yıl süre sınırı eklenmiştir. İsrail’de salgın ve terörizmle mücadele tedbirleri kapsamında bir torba yasa gece yarısı meclisten geçirilmiş, mahkemeler ve meclis kapatılmıştır. Devletin izleme aygıtları bireylerin rızası olmadan kullanılmış ve mobil telefon verileri toplanmıştır. Buna karşılık halk protesto düzenlemiş, ancak buna verilen cevap salgınla mücadeleye yönelik olağanüstü hâl süresinin uzatılması ve gösterilerin yasaklanması olmuştur (Gambetti, 2021, s.219-221).

Bunların yanı sıra, Polonya’da da Macaristan’daki gibi demokratik uygulamaları sınırlandıracak değişiklikler yapılmıştır. Seçim kanunu herhangi bir değerlendirilme aşaması gerçekleşmeden bir gecede torba yasayla değiştirilmiştir. Polonya ekonomisini salgının getirebileceği olumsuzluklarından korunabilmek adına düzenlenen bir yasa da bu torba yasayla birlikte oylanmıştır. Ülkeyi otokratik bir biçimde yöneten PiS partisi aynı dönemde kürtaşı da oldukça zorlaştıran bir yasa geçirmiştir (Gambetti, 2021, s.219-221).

İktidarların toplumsal kontrolü artırdığı bir başka alan aşısıyla birlikte Foucault’un beden iktidar ilişkisi bağlamında bireyin doğrudan bedeni olmuştur. Covid-19 aşısının bulunmasıyla birlikte Avusturya aşısı uygulamasını zorunlu kılmış, aşısı yaptırmayanlara para cezası uygulanırken, hamileler, sağlık durumu aşısı için uygun olmayanlar ve hastalığı yeni atlatmış bireyler bunun dışında tutulmuştur. Aşısı zorunluluğuna karşı düzenlenen protestolara devlet aşısı olanları da dahil edecek şekilde sokağa çıkma yasağı uygulamıştır. Yunanistan’da ise genç nüfusun aşısı yaptırmasını sağlamak için 150 Euro’luk harcama kartları verilmesi planlanmış, Fransa’da aşısı yaptıranlar için çekiliş yapılacağı açıklanmış, Sırbistan’da ise para hediye edileceği sözü verilmiştir (Yanıkdağ ve Karabulut, 2022, s.3562). Türkmenistan 2021 Temmuz ayı itibarıyla açıklanan bir Covid-19 vakası olmamasına rağmen 18 yaşından büyüklere aşısı zorunluluğu uygulamıştır (TRT, 2021). 2021 Haziran ayında ise Rusya, hizmet sektöründe ve Moskova bölgesinde çalışanların yüzde 60’lık bir kısmına aşısı yaptırmaya zorunluluğu getirmiştir. 2022 Ocak ayında Kanada’nın Quebec eyaleti Başbakanı Legault aşısı olmayanlara vergi uygulaması planladıklarını açıklamıştır (Euronews, 2022). DSÖ’nün verilerine göre 2023 Ağustos ayına kadar gelinen sürede yaklaşık 14 milyar aşısı uygulaması gerçekleştirilmiştir. Ancak, farklı markalar olarak piyasaya sürülen aşılardan bir süre sonra önemli yan etkileri ortaya çıkmıştır. Aşısı yaptıran bireyler aşısından sonra geliştiğini iddia ettikleri kalp rahatsızlıkları, yorgunluk, tansiyon, saç dökülmesi, nefes darlığı gibi sağlık nedenlerinden dolayı şikayetlerini dile getirmiş, pişman olduklarını belirtmişlerdir. Ancak bazı uzmanlar yapılan araştırmalarda aşının yan etkilerini kızarıklık, şişlik, ateş, yorgunluk, baş ağrısı, üşüme, titreme ve psikiyatrik sorunlar olarak sıralanmıştır. (Kaçmaz, 2023). Öte yandan, 2024 Mayıs ayında AstraZeneca firması, geliştirdiği Vaxzervia aşının kan pıhtılaşmasına ve düşük kan trombosit sayısına neden olduğuna dair yoğun bir araştırılmaya tabi tutulmuştur. Üretilen aşının yan etkilerinin mahkemeye sunulan belgelerde tespit edilmesi üzerine, “ticari nedenlerden dolayı” toplatılma kararı alındığı belirtilmiştir (Kızıldağ, 2024).

Dispozitif mantığıyla değerlendirildiğinde, sağlık konusu, hijyen, hastalık, ölüm ve korku dolu ifadelerle bir enformasyon bombasına dönüştürülmüştür. Hastaneler, sağlık bakanlıkları, DSÖ gibi kurumlar ile yasal düzenlemeler yapılmış, aşısı ve test teknikleriyle söz konusu söylemler desteklenmiştir. Dijital izlemeye yönelik düzenlemeler ve “aşısı olan sorumlu birey” normları üzerinden bu söylem normalleştirilmiştir. Bireylerin büyük çoğunluğu ise, hız ve korkunun iktidarıyla otomatikleşmiş bir rıza sonucunda sürece katılmışlardır.

SONUÇ

Bu çalışmada, Covid-19 süreci Foucault ve Virilio’nun bakış açıları üzerinden değerlendirilmiştir. Bu süreçte devletlerin biyopolitik müdahaleleri, enformasyon bombaları ve teknolojik hızın artışıyla birlikte sosyal hareketliliğin ve özgürlüklerin sınırlandırıldığı; böylelikle bireylerin gerçeklik algısının bozulduğu ve toplumsal kontrolün arttığı gözlemlenmiştir.

Foucault'un beden iktidar üzerinden başlayan, daha sonra iki tip üzerinden gelişen iktidar süreçlerinin tarihi, devletlerin 17. yüzyıldan itibaren gücünü artırmaya yönelik bir mekanizma oluşturduğunu göstermiştir. Yaşam politikası anlamına gelen biyopolitika, Foucault'un tarifiyle yaşatma ve öldürme hakkı olan hükümrandan, mutlak ve sınırları olmayan bir iktidara dönüşmüştür. Nüfustaki artış, yükselen üretim ve kapitalizmle birlikte gelişen iktidar teknikleri yönetsellik kavramını ortaya çıkarmıştır. Böylece devlet liberal demokratik sistem içerisinde uyguladığı güvenlik tekniğiyle hem özgürlük sağlayan hem de hayatın her yerine sızan, sınırlayıcı bir yapıya dönüşmüştür. Liberal yönetim biçiminde güvenlik tekniğinin uygulanması için bireylerin manipülasyonlar aracılığıyla inandırıldığı bir tehlike ortamı oluşturulmuştur. Özgürlüğün bedeli denetim ve baskı olarak ortaya çıkmıştır. 19. yüzyıl ile birlikte Foucault'un biyopolitik gözetim kavramı panoptikon biyoiktidar ile devreye girmiş böylece devlet modern yaşamın içinde bireyi gözetleyen, denetleyen, onlar hakkında bilgi toplayan, gücünü giderek artıran, her alana yayılan bir mekanizma haline gelmiştir. Tüm bu gelişmeler toplumsal kontrol için hem alan açmış hem de yeni alanlar açılmasına neden olmuştur.

Foucault, dispozitif kavramı çerçevesinde mimari yapıları – panoptikon tipi düzenlemeler ya da Mettray kolonisi gibi kurumları- devletin toplumu gözetleme ve disiplin altına alma araçlarından biri olmuştur. Bu tür yapılar, bireylerin fiziksel mekan üzerinden düzenlenmesini ve davranışlarının denetlenmesini sağlayarak, iktidarların bedenler üzerinde mekânsal örgütlenme yoluyla nasıl işlediğini göstermektedir. Virilio'nun fikirleri göz önünde bulundurulduğunda, yalnızca enformasyon bombaları değil, aynı zamanda kentsel mekanın yeniden düzenlenmesi, giderek artan hız mantığına (dromoloji) ve savaş stratejilerine dayandığı bir iktidar yapısına işaret ettiği görülmüştür. Bu bağlamda, iktidar mantığının yalnızca “kim denetliyor” değil, “kim daha hızlı denetliyor?” sorusu etrafında şekillendiği görülmüştür. Buna göre, kim daha hızlı bilgi alır, daha hızlı karar verir, daha hızlı hareket ederse, o iktidarı elinde tutmaktadır. Virilio'nun analizleri, pandemide görüldüğü gibi, iletişim, ulaşım ve izleme teknolojilerinin hız kazanmasıyla birlikte insan bedeninin ve zihninin daha yoğun, sürekli ve çok katmanlı bir şekilde kontrol altına alındığını ortaya koymuştur. Kararların hızlılığı, bilgilerin yoğunluğu bireylerin sorgulama ve tartışma imkanını kısıtlamış, bu da otomatik bir itaat biçimini beraberinde getirmiştir. Böylece, Foucault'nun biyopolitika ve dispozitif anlayışında sunduğu bakış açısı Virilio'nun teori ve analizlerine tamamlanarak günümüz iktidar biçimlerinin nasıl işlediğini anlamada önemli bir çerçeve oluşturmıştır.

Virilio'nun telegözetim analizi mantığından bakıldığında, gözetimin artık yalnızca panoptikon benzeri mekanizmalarla iktidarların bireyleri izlediği mimari düzenlemeler ve çeşitli teknolojiler aracılığıyla değil, bireyin kendi korkuları, endişeleri ve arzuları üzerinden, kendi rızasıyla bilgi üretmesi ve kendini teşhir etmesi yoluyla işlediği gözlemlenmiştir. Hindistan örneğinde de olduğu gibi özçekim, yalnızca bir gözetim aracı değil, aynı zamanda bireyin dromolojik baskı (hızın iktidarı), korku ve enformasyon bombardımanı altında rıza göstererek kendini sürekli ifşa ettiği bir araç haline gelmiştir.

Covid-19 sürecinde, sağlıkla ilgili olmayan yasaların çıkarıldığını ve anti-demokratik uygulamaların yapıldığını görülmüştür. Gelecekte teknoloji ve toplumsal kontrol mekanizmalarının daha çok yayılacağı öngörülmektedir. Bu durum teknolojinin etik sorumlulukları, gizlilik hakları ve demokratik denetim mekanizmaları hakkında daha fazla tartışma yapılması gerektiği ortaya koymaktadır. İnsana hizmet etmesi gereken bir araç olan teknolojinin, insanlığa fayda sağlamak adına bireye zarar veren bir mekanizmaya dönüşmesi, üzerine daha fazla düşünülmesi gereken bir sorun haline gelmiştir.

KAYNAKLAR

- Agamben, G. (2020) Covid-19: Gerekçesiz bir acil durumun yarattığı istisna hali. *Terrabayt*. Erişim adresi: <https://terrabayt.com/dusunce/covid-19-gerekcesiz-bir-acil-durumun-yarattigi-istisna-hali/>
- Alver, F. (2006) Paul Virilio'nun dromoloji kuramına eleştirel yaklaşım, P. Erarslan Yayınoğlu (Der.), *İletişim Yansımaları* (s.11-38) içinde. İstanbul: Altın Kitaplar.
- Armaoğlu, F. (t.y.). 20. yüzyıl siyasi tarihi. Sahal Yayınevi (1914-1995). Erişim adresi: https://www.academia.edu/35443878/prof_dr_fahir_armaoglu_20_yzyl_siyasi_tarihi_1_pdf
- Aydın, N. (2023, 29 Ocak) Tarihin en eski bulaşıcı hastalıklarından cüzzam hala etkisini sürdürüyor. *Anadolu Ajansı*. Erişim adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/saglik/tarihin-en-eski-bulasici-hastaliklarindan-cuzzam-hala-etkisini-surduruyor/2800586>
- Aykutalp, A. (2017). Hız Siyaseti: Paul Virilio'nun dromoloji kuramı. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 61, 429-440.
- Bayra, A.E. (2022). Covid-19 pandemisini biyopolitika üzerinden okumak: Çıplak hayatın Fukoyen bağlamıyla devlet düzenine yeniden dahil, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 28(2), 775-805.
- BBC (2020a). Pandemi nedir, ülkeleri nasıl etkiler? Dünya Sağlık Örgütü koronavirüsü pandemi ilan etti. Erişim adresi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-51614548>
- BBC (2020b). Koronavirüs: Cep telefonları üzerinden takip salgınla mücadelede başarılı bir yöntem mi? Erişim adresi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-52106853>
- BBC (2022). Covid nedeniyle hayatını kaybedenlerin sayısının 18 milyonu aştığı hesaplanıyor. Erişim adresi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-60702679>
- Bussolini, J. (2010). What is a dispositive? *Foucault Studies*, 10, 85-107.
- Callewaert, S. (2017). Foucault's concept of dispositif, *Praktiske Grunde*. Erişim adresi: [https://praktiskegrunde.dk/2017/praktiskegrunde\(2017-1+2f\)callewaert.pdf](https://praktiskegrunde.dk/2017/praktiskegrunde(2017-1+2f)callewaert.pdf)
- Cevizci, A. (2013) *Uygulamalı Etik*. İstanbul: Say Yayınları.
- Çim, E.ve Özbey, Y. (2022). Biopolitics during Covid-19 pandemic: Migration movements and border practices in Europe, *MSGSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(26), 380-393.
- Datta, A. (2020) Self(ie)-governance: Technologies of intimate surveillance in India under Covid-19, *Dialogues In Human Geography*, 10(2) 234-237. doi: 10.1177/2043820620929797
- Duarte, F. (2021, 29 Nisan). İspanyol gribi nedir, kaç kişi hayatını kaybetti ve salgın bittiğinde dünya ne haldeydi? *BBC*. Erişim adresi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-52473039>
- Euronews (2022). Kanada'nın Quebec eyaletinde aşı olmayanlara 'vergi' geliyor. Erişim adresi: <https://tr.euronews.com/2022/01/12/kanada-n-n-quebec-eyaletinde-as-olmayanlara-vergi-gelior>
- Foucault, M. (2002). *Toplumu savunmak gerekir* (Çev. Ş. Aktaş). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Foucault, M. (2006). *Kliniğin doğuşu* (Çev. İ. Malak Uysal). Ankara: Epos Yayınları.
- Foucault, M. (2007). *Cinselliğin tarihi* (Çev. H. U. Tanrıöver). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2014). *Bilginin arkeolojisi* (Çev. V. Orhan). İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Foucault, M. (2015) *Biyopolitikanın doğuşu* (Çev. A. Tayla). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- Foucault, M. (2019) *Güvenlik, toprak, nüfus* (Çev. F.Taylan). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Foucault, M. (2019) *Hapisanenin doğuşu* (Çev. M.A. Kılıçbay). Ankara: İmge Kitapevi Yayınları.
- Gambetti, Z. (2021) Covid-19 pandemisi gerekçesiyle iktidarlarca getirilen kısıtların siyasal ve toplumsal etkileri. *Toplum ve Hekim*, 36(3), 218-230.
- Han, B-C. (2020, 11 Mayıs) Dijital bir federalizme doğru mu gidiyoruz? (Çev. H. Bayrı). *Medyascope*. Erişim adresi: <https://medyascope.tv/2020/05/11/byung-chul-han-dijital-bir-feodalizme-dogru-mu-gidiyoruz/>
- Han, S. (2009) Info-war as the interface of biopolitics: Re-reading Foucault with Virilio. S. Binkley & J. Capetillo (Eds.), *A Foucault For The 21st Century: Governmentality, Biopolitics and Discipline in the New Millennium* (338-349) içinde. Cambridge Scholar Publishing.
- Kaçmaz, S.I. (2023, 8 Ağustos) Aşı pişmanlığı yaşayanlar iddia ediyor, uzmanlar tek tek yanıtlıyor: Aşı mı hasta ediyor, Covid'in kendisi mi? *Hürriyet*. Erişim adresi: <https://www.hurriyet.com.tr/mahmure/yazarlar/selin-irmak-kacmaz/asi-pismanligi-yasayanlar-iddia-ediyor-uzmanlar-tek-tek-yanitliyor-asi-mi-hasta-ediyor-covidin-kendisi-mi-42311662>
- Kızıldağ, T. (2024, 8 Mayıs) AstraZeneca'dan Covid-19 Aşısını Geri Çekme Kararı. *NTV*. Erişim adresi: https://www.ntv.com.tr/dunya/astrazenecadan-covid-19-asisini-geri-cekme-karari,Ye2eP2Y7v0K_nPP0AuGXSg
- Koç, A. (2018) “Michel Foucault’nun “Biyopolitika” kavramının teorik çerçevesi”.*Ankasam Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 193-218.
- Konak, N. (2019) Küresel iklim değişikliği ve Türkiye’de kanal tipi hidro-elektrik Santrallerinin Foucault’nun biyoiktidar, yönetimsellik ve güvenlik biyopolitikası kavramları bağlamında analizi. *Alternatif Politika*, 11(1),113-141.
- Köse, H. (2005) Virilio ve “Hızlandırılmış Hakikat” (Gerçekliğin yok oluş estetiğine ilişkin bir deneme). *Yeni Düşünceler*, 1(1),229-238.
- Lemke, T. (2016) Politikanın temeli olarak hayat (Çev.U. Özmakas). L. Cantek (Ed.) *Biyopolitika* içinde (13-20). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Lemke, T. (2016) Politikanın nesnesi olarak hayat (Çev.U. Özmakas). L. Cantek (Ed.) *Biyopolitika* içinde (21-26). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Milestone, J. (2007) Design as power: Paul Virilio and the governmentality of design expertise. *Culture, Theory & Critique*, 48(2),175-198.
- NP İstanbul (2020) Korku, gerçek tedbir almanın önüne geçiyor, *NP İstanbul*. Erişim adresi: <https://npistanbul.com/koronavirus/korku-gercek-tedbir-almanin-onune-geciyor>
- Özmakas, U. (2016) *Biyopolitika kavramına dair bir soruşturma* (Doktora Tezi). Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=pbbsSi2itEJORqmqzbgM61g&no=3hY Z2tQ369LYtriy-JWOxw>
- Rannard, G. (2021, 26 Mayıs) Covid: Pandemi rüyalarınızı nasıl etkiliyor? *BBC*. Erişim adresi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-57245619>
- Sadakaoglu, M. C. (2020) Paul Virilio’nun kurumsal dünyasına kısa bir giriş denemesi. *International Social Sciences Studies Journal*, 6(54), 204-214.
- Sağlam, H. (2021) Afet haberlerinde “Korku Çekiciliği”nin kullanımı: Cumhuriyet, Hürriyet ve Sabah Gazetelerindeki Covid-19 haberlerine yönelik bir inceleme. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 49,213- 228.

- Sat, G. (2019) *Michael Foucault'da iktidar ve beden ilişkisi üzerine bir inceleme* (Yüksek Lisans Tezi). Erişim adresi: https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=UQIYo67Pc7lRKErh-xTn6Q&no=dYbKrfZLLgvmHtC_8xZDvw
- Sevli, S. G. (2020) Koronavirüs ve biyopolitika tartışmaları: Agamben ve Foucault. *MSGSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(22),315-341
- Şener, N.K. (2015) *Dijital medya teknolojilerinin tekno-sosyoloji bağlamında incelenmesi* (Doktora Tezi, T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul). Erişim adresi: <https://nek.istanbul.edu.tr/ekos/TEZ/53318.pdf>
- Tarhan, M. (2020, 10 Ekim) Birinci Dünya Savaşı'nın üstünden 102 yıl geçti. *Anadolu Ajansı*. Erişim adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/birinci-dunya-savasinin-ustunden-102-yil-gecti/2038197#:~:text=Birinci%20Dünya%20Savaşı%27ndaki%20ölümlerin,65%20milyon%20asker%20seferber%20edildi>
- Temiz, H. (2020) *Bireyin kontrolü bağlamında Michel Foucault'nun gözetim toplumu ile Jean Baudrillard'ın tüketim toplumu karşılaştırması* (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul). Erişim adresi: <https://openaccess.izu.edu.tr/xmlui/handle/20.500.12436/2399>
- TRT (2021) Türkmenistan'da Covid-19 vakası yok ama aşı zorunlu. *TRT Haber*. Erişim adresi: <https://www.trthaber.com/haber/koronavirus/turkmenistanda-covid-19-vakasi-yok-ama-asi-zorunlu-594105.html>
- Virilio, P. (2003) *Enformasyon Bombası*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Virilio, P. (2021) *Hız ve Politika*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Yanıkdağ, T. ve Karabulut, A. (2022) Avrupa Birliği'nin aşı politikasına biyopolitik bir bakış: Takip sistemlerinden aşı kartı uygulamalarına. *International Social Sciences Studies Journal*, 8(103),3556-3565.
- Zabunoğlu, H.G. (2021) Kapitalizm, biyoiktidar ve özne. *Bilgi*, 23(2),231-256.

Yazarların Katkı Düzeyleri: Birinci Yazar %100.

Etik Komite Onayı: Çalışmada Etik Kurul İznine Gerek Yoktur.

Finansal Destek: Çalışmada Finansal Destek Alınmamıştır.

Çıkar Çatışması: Çalışmada Potansiyel Çıkar Çatışması Bulunmamaktadır.